

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Simpozij u povodu 300. obljetnice rođenja Immanuela Kanta (1724–2024): Kant

Babić, Mile; Mujkić, Asim

2025

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/834>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

KANT IZMEĐU RATA I MIRA, ILI REVOLUCIJA I PACIFIKACIJA KAO USLOVI GRAĐANSKOSTI*

Alpar Lošonc** , Pavle Milenković***

Sažetak: Bavljenje ratom i mirom nije sporednog karaktera u opusu Kanta. Naprotiv, ovde se očituju suštinske crte njegovog mišljenja. Radi se o tome da se u pomenutim temama karakteristično prepliću nastojanja u pogledu uobličavanja političke filozofije, ali i filozofije istorije: one se nadovezuju na konceptualizaciju pacifikovanog međunarodnog poretka u znaku proširenog republikanizma. Posebno ćemo naglasiti relevantnost revolucije u Kantovoj filozofiji, značaj preobražaja principa francuske revolucije u cilju republikanizacije zajedništva, a posle toga ćemo u okviru istorijsko-filozofskih razmatranja progovoriti o projektu večnog mira. Utoliko, naša namera je da posrednim putem sledimo odgovarajuće motive i da tako ističemo one aspekte pomenutih filozofskih orijentacija *bez* kojih se Kantova projekcija o večnom miru, kao ni kosmopolitizmu, ne može razumeti.

Ključne reči: rat, mir, Francuska revolucija, istorija, republikanizam, građanstvo, zajednica

Kantova misao razvijena je u intenzivnom dijalogu sa socijalnom dinamikom XVIII veka. Hana Arendt dobro pogađa kada opisuje njegovu diskurzivnu poziciju zainteresovanog “promatrača gledaoca” (Arendt, 1982: 44–45; Feher, 1989: 162), što je, uostalom, Kantova figura. Valja dodati još jednu, samorefleksivnu figuru: kao pomni posmatrač vrtoglavog toka epohalne *francuske revolucije*, Kant istovremeno naznačuje i *želju* za “učestvom” koja se, kako je tvrdio, graniči sa “ushićenjem”. Iskonski motrilac koji ne interveniše, ali je istovremeno potaknut “željom” za participacijom – to je Kantova perspektiva. Francuska revolucija predstavljala je neizostavni horizont za njega, pa ova tvrdnja dobija na značaju kao najavljeni početak političkog moderniteta koji je i danas predmet rasprava (Beck, 1971: 411–412). To što Kant revoluciji dodeljuje izvanredni filozofski rang, opisujući je kao epohalni fenomen

* Srpska akademija nauka i umetnosti Beograd, e-mail: alpar@uns.ac.rs

** Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, e-mail: pavle.milenkovic@ff.uns.ac.rs

*** Ovaj rad nastao je znatnom preradom teksta prethodno objavljenog na mađarskom jeziku pod naslovom “Kell-e Kant a világváltoztatónak?” (Da li nam je potreban Kant u promeni sveta?, Losonc, 2024).

koji se vazda opire “zaboravu”, pretvara revoluciju u događaj od svetskoistorijskog značaja.

Podsetimo na to da se sve dešava u kontekstu definitivne promene značenja pojma revolucije (Koselleck, 2006), koja nije više ciklični poredak kretanja, već je raskid sa datim društvenim određenostima. Ona od sada predstavlja interupciju u odnosu na prošlost, paradigmatični oblik *radikalnog raskida* koji se odvija inicijativom čoveka. Revolucija upućuje na oblikujuće *ljudske* praktične kapacitete, pa sa Kantom postaje jasno da je revolucija neizbežna kako bi se uzdrмали odnosi moći koji stavljaju okove na čoveka, kao i da se svet ne može dubinski menjati reformističkim polurešenjima.¹

Određenja “jakobinski Kant” ili “Kant revolucionar” (Tosel, 1988; Labica, 2016) metaforičnog su karaktera u odnosu na čoveka koji je iz svog rodnog mesta promatrao, i to u vidokrugu “nemačke bede” (Karl Marks je pisao o tome), epizode Francuske revolucije te koji je tvrdio da je iskustvo revolucije neophodno u pogledu moralnog obrazovanja. Iskustvo revolucije je poželjno jer nas povezuje sa onim što je iznad nas, dakle sa “idealnim”, što Kant posmatra u perspektivi morala koji se ostvaruje. To da revolucija stvara kopče sa momentom idealnosti, da se mora proći kroz njeno iskustvo zarad stizanja do idealnosti, naglašava prekretnički karakter francuske revolucije kao događaja koji je nepovratan, koji se ne može izbrisati iz sećanja. Neki Kantovi savremenici svedočili su da ga nije toliko skandalizovalo postojeće nasilje u okvirima revolucije, koliko pojava *kontrarevolucije* na površini, to jest gestovi zaokreta unazad (Tosel, 1988: 86). Pad revolucije je strahovita opasnost za opstojanje idealnosti, što dovodi do srozavanja moralne spremnosti.

Ali postoje i nedoumice u vezi s Kantovom naklonosti prema revoluciji, posebno suočimo li se sa njegovim pitanjem da li je pobuna naroda “pravno opravdano sredstvo” spram etabrirane vlasti?² Odgovor koji je jednoznačno negativan, zbunjujuć za onog koji ima pred sobom sliku o filozofu zainteresovanom za revoluciju. Kako ćemo se ophoditi prema misliocu koji paradigmatično prezentuje *pravnu* određenost moderniteta (po njemu, prinudni mehanizmi prava države zajedno čak i onu državu koja je “država đavola”), negirajući pritom “pravo na revoluciju”? Kako vrednovati argumentaciju filozofa koji snažno ističe javno pravo i javnu sferu te konstitutivnost javnosti, tvrdeći da “negodovanje” koje se preobražava u “pobunu” nikada ne može

¹ Kant inače koristi pojam “napredak”, prema nekim tumačenjima on je čak smislio ovaj pojam.

² Losurdo (1993: 96) tvrdi da Kant sledi refleksiju revolucionara po kojima je kralj pobunjenik, poentirajući da je Kantu stalo do uvažavanja legislativne moći naroda u odnosu na izvršnu vlast. Setimo se: republikanski ustav odvaja zakonodavnu moć od izvršne vlasti, a to je ono što Kant brani.

izdržati probu prava, jer se eventualna “maksima” povodom toga ne može opravdati u sklopu javnosti – takav gest bi, naime, pretpostavljao afirmaciju “skrivenosti”, lukavo pretvaranje i igru sa tajnom? Drugačije rečeno, pretvaranje pobune u pravo dovelo bi u pitanje princip javnosti, budući da validnost prava zavisi od adekvatne mogućnosti njegove reprezentacije u javnosti. Najzad, Kant zbunjuje i čuvenom argumentacijom u spisu o prosvetiteljstvu gde se sa *jedne strane* dopušta da, sledeći princip javnosti kritikujemo koliko želimo, dok sa *druge strane* nalaže neophodnost “povinovanja”, pa su neki tumači stekli utisak da Kant ipak zagovara slepo povinovanje. Kako, dakle, on gradi mišljenje?

Kant projektuje republikansku zajednicu ljudi spremnih za voljno prihvatanje mehanizama “građanske prinude”, za autonomnu samolegislativu, koji se istovremeno oslanjaju na sebe: on, dakle, sugeriše *republikanizaciju* zajedništva. Zajednica prava, odnosno zajednica posredstvom prava se ostvaruje u okvirima prinuda koje se slobodno biraju, što pretpostavlja da građanin određen slobodom ostvaruje sebe pomoću zakona slobodno uokvirenih – to je izraz zadobijene “autonomije” čoveka (Menke, 2010), odnosno konstitutivni odnos između slobode i samozadavanja zakona. U njoj, ljudi se okreću ostvarivanju sopstvenih projekcija sreće; država koja bi iz vidokruga pogrešno razumevanog dobrotvorstva pripisivala određene forme sreće, ubrzo bi se pretvorila u nosioca tiranije.

Ali da li je *dovoljan* momenat pravne samostalnosti u pogledu stvarnog učešća u *republikanizovanoj* zajednici? Da li se postaje građaninom praktikovanjem bezrezervne lojalnosti prema sublimnim prinudama prava? Da li je dovoljna stečena pravna subjektivnost, to jest egzistencija autonomne pravne subjektivnosti, zarad toga da se obezbedi pristup kolektivnoj – javnoj moći? Nadalje: da li pomenuti oblik subjektivnosti iscrpljuje značajan Kantov pojam “samodovoljnosti” (*sibisuffitientia*), odnosno “civilne samostalnosti”? Odnosno: da li se *politička ekonomija* Kanta može pojednostaviti na skladno zajedništvo sitnih posednika okrenutih ka tržištu, kako se to često pretpostavlja? Na koncu, kako ćemo se odnositi prema izvedenoj razlici između aktivnih i pasivnih građana, ili kakav odnos praktikovati prema situacijama sluškinja i najamnih radnika kojima je Kant odista pripajao *pasivne* uloge?

Kant stavlja u prednji plan subjekte koji raspolažu “samostalnošću”: ne slučajno, povodom statusa građanina on menja trodelni princip francuske revolucije: sloboda – jednakost – *samostalnost* – uslovljavajući intrigantne odnose između njih (Lehmann, 1955: L. Bl F 7, 1). No njegova idealna država

nije harmonija različitih koegzistentnih vlasnika,³ jer fakat vlasništva *nije* dovoljan da bi neko postao građaninom. Kant ionako pod vlasništvom ne razumeva tek puko raspolaganje stvarima pravno utemeljenim jer istom registru pripadaju i različite “veštine”, čak i “nauka”. Karakterističan momenat je da vlasnik zemljišta uzalud raspolaže imovinom (štaviše, uzaludno raspolaže i ekonomskom autonomijom), čak i tada on je tek tipičan “podanik” (Lehmann, 1955). Ukoliko obezbeđuje samo sopstveni opstanak, vezan je za zemlju, on *ne* doprinosi uobličavanju javne moći, odnosno opstaje tek kao “podanik”. Postoji, dakle, “ne-građanska ekonomska samostalnost” (Vrusalis) – to znači da, bez obzira na činjenicu da Kant anticipira mogućnost da građanin *treba* da bude svoj sopstveni gospodar (*sui iuris*), odnosno da raspolaže “nekim vlasništvom” (Kant, 1992: 26–27), ovo nije novija varijacija “posedničkog liberalizma” (Macpherson, 1981).⁴

Naprotiv, Kant realizuje *dekonstrukciju* one grane liberalizma koja je upućena na vlasništvo kao ultimativni garant slobode. Mada priznaje da je srazmerno teško odrediti uslove pod kojima bi neko mogao da bude svoj sopstveni gospodar, jer ovde je neophodno da građanin ne prihvata da neko drugi “iskorišćava njegove sposobnosti za svoju korist” (Kant, 1992: 26–27): naravno, zbog ovog momenta je problematična pozicija najamnog radnika – no važno je napomenuti da Kant (koji razdvaja buržuja od građanina) objašnjava dati momenat tako da je osnovna prepreka u tome što najamni radnik zbog svoje stvorene – podređene pozicije *ne* može da služi javnom poretku. Argumentacija Kanta se ne može svesti na kritiku zastarelog feudalizma: ona duboko dotiče i moderno društvo. Pored pravne samostalnosti neophodno je i *aktivno* pripadanje, aktivna participacija povodom *javnog* poretka i *javne* pravde – zajedno sa drugima, ili, kako on kaže, “svi zajedno”, i to “istovremeno”. Ni siromaštvo nije dovoljno da se neko proglasi zavisnikom, odnosno “podanikom”.⁵

³ Beležimo interpretaciju koja je inspirisala i naše razmišljanje (Vrusalis, 2022). U nekim momentima se međutim naša argumentacija razlikuje od Vrusalisove: on odbacuje različite interpretacije pojma samostalnosti (na osnovu svojine, jer nemati svojinu podrazumeva mogućnost korupcije itd.), što i mi prihvatamo, uz napomenu o suženom opsegu republikanizma tumačenog u perspektivi mehanizama glasanja.

⁴ Da Kant sledi druge puteve u pogledu poimanja vlasništva u odnosu na anglosaksonce, te da se ne može svesti ni na legalizam, ni na ekonomizam, videti: Blumenfeld, 2024: 140. Ovaj autor ipak ne kaže jasno da li se Kant može smestiti u okvire posedničkog individualizma; videti takođe Brandt, 1974: 167–179.

⁵ O tome zašto treba pomoći siromašnima polazeći od odozgo postavljenih mehanizama videti: Holtman, 2004: 95, kao i: Tang, 2019: 205.

Ovde se susrećemo sa drugom preorijentacijom principa francuske revolucije: sloboda / jednakost / savez (*unio*) (Lehmann, 1955: L Bl D 13). Sledstveno tome, *republikanski* posredovana građanska samostalnost kao temelj kantovske republike ujedno je i republikanizacija građanstva. Iz toga sledi da su *i* angažman prema javnoj sferi *i* pravna samostalnost potrebni da bi neko mogao da bude građanin *republike*, odnosno da se oslobodi od sveza poslušnosti i heteronomije – pod ovim treba podrazumevati mogućnost da se bude autonoman, odnosno da neko ne bude rob onog “ciljnog usmerenja”, to jest one moći koja mu se nadređuje, odnosno da se čovek ne otuđi od “sopstvenih mogućnosti postavljanja ciljeva”, od svoje sopstvene subjektivnosti (Vrousalis, 2022: 455).⁶ Ne možemo se, dakle, nadati tome da će jednakost prava glasanja rešiti problem autonomnog delanja u republikanskoj zajednici gde se stvara javna moć (Vrousalis, 2022: 449). Treba neodložno postaviti pitanje: da li su oni koji su situirani u modernim (kapitalističkim) ekonomskim okvirima lišeni mogućnosti praktikovanja autonomije, da li su u mogućnosti da realizuju “samodovoljnost”? Kant nam posreduje *strukturalno* pitanje: kako se odnositi prema onima koji su sistematično utkani u situaciju da se “njihove sposobnosti” realizuju, ali sistematično za “korist drugih”?⁷

Treba još dodati neka određenja *republikanizma* koji negira despotizam kao sintezu nasilja i zakona (dakako, bez slobode)⁸ te koji podrazumeva bitno razdvajanje između zakonodavne i izvršne moći. Posle toga se naglašava značaj “oblika vladanja”: analiza delanja nosilaca vrhovne vlasti ne omogućava uvid kako se upravlja narodom, zahtevi uma se pokazuju tek u odnosu na *forme* vladanja. Tek ovi umno oformljeni zahtevi odmeravaju validnost oblika vladanja. Ili, kako Kant jezgrovitro sugeriše, tek u ovom kontekstu se osvetljava da li postojeća vlast nastupa prema narodu u skladu sa “principom” slobode.

Republikanski ustav (misaoni proizvod Kantovog junaka, “moralnog političara”), kao izraz zajedništva građanskog voluntarizma te kao idealni okvir, bitno se razlikuje od *demokratske* logike, pa je autoru *Kritike praktičnog uma* važno da odagna iluziju o tome da korača prema prošlosti u susret nekakvom arhetipu – obrascu. “Stari” ne dolaze u obzir, oni će se kad-tad vratiti despotiji. O demokratiji se govori izričito negativno, kategorija ili “moć

⁶ Na istom mestu se može čitati i o tome zašto Kanta ne smemo izjednačiti sa predlozima Sijea koji su isto tako smanjivali prava žena i dece (Vrousalis, 2022: 451).

⁷ Ovde se čak otvara prozor u odnosu na Marksovo poimanje eksploatacije (Vrousalis, 2023); o Marksovom oslanjanju na Kanta videti: Sicilia, 2022.

⁸ Setimo se toga da je Monteskeje obnovio pojam despotizma koji je bio ionako popularan u XVIII veku (Gorišar, 1988: 8).

naroda” se dovodi u vezu sa moći neartikulisane gomile/mnoštva. Ovde se izražava nepokolebljiva skepsa prema neposrednoj demokratiji kao prema okviru samoreprezentacije i samokonstituisanja naroda. Narod ne može da “gospodari sobom”, pojačava argumentaciju Kant, opravdavajući sistem reprezentacije, kao i mehanizme posredovanja, ali nezavisno od naroda.⁹

Ali, nijansirajmo ipak sliku o “narodu”! Naime, republikanizam koji je, videli smo, od ključnog značaja za Kanta, postoji kao “pravo naroda” (Lehmann, 1955: L, Bl F 15); Hobs i Makijaveli to, međutim, tvrdi Kant, ne shvataju. Štaviše, Kant se na jednom krajnje interesantnom mestu ljutito protivi ideji koja izvirgava ruglu davanje prava navodno “sirovom” narodu koji je nezreo da bi realizovao slobodu (Kant, 2003: 254). Prema takvim zamislima, valja čekati pravi trenutak kako bi zreli ljudi mogli da zasluže željenu slobodu. Iz ovog momenta bismo dobili, kaže Kant, da prvo postoji “zrelost” koja pečati slobodu, tek posle toga dolazi praktikovanje slobode. Međutim, sloboda (Kant veli da čovek tek povodom nje iskušava sebe kao “inteligibilno biće”) je jednoznačna sa “*praktikovanjem*” slobode: čovek postaje “zreo”, odnosno transcendirira “samoskrivljeno nepunoletstvo” (da se pozovemo na ovu znamenitu tezu), da istrajava u pogledu praktikovanja slobode. To bi čak i Roza Luksemburg mogla da potpiše (mnogo kasnije i u dakako drugačijim istorijskim okolnostima) razobličujući kvijetistički stav da treba sačekati da “uslovi budu zreli”: sloboda postoji tek nakon što se otvorimo prema procesualno razumevanoj slobodi. Posle toga dolazi *learning by doing* – da se pozovemo na jednu poznatu naznaku.

Metaokvir svega toga je Kantova filozofija istorije.¹⁰ Hod istorije se javlja kao okvir koji pruža nadu (opet jedna želja u pojmovnom registru: čovek čak ima “prirodnu želju” za nadom) za moralni boljitak i realizuje smisao dijalektizovanom napretku koji pretvara zlo u dobro. Na osnovu toga može se afirmisati iskonska vezanost čoveka za postavljanje ciljeva. Ova nada kritikuje i *regresivnost* postojećeg kao stanje “previše civilizovanog” sveta – Kanta koji je široko recipirao Rusoa teško je nadlicitirati u oštrim opisima. U građanskom društvu, u ovom otelovljenju “nedruštvene društvenosti” nepoverenje sklapa celinu, ljudski odnosi se dinamiziraju na osnovu “častoljublja, lakomosti i vlastoljublja”, čak se i želja za prijateljstvom intenzivira na osnovu toga što se dolazi pod diktaturu “mnenja” drugih.

⁹ Zato Kant nije, *pace* Losurdo, jakobinac, on je nejakobinski republikanac; Robespijer i ostali su gajili skepsu prema reprezentaciji, videti: Hallward, 2017: 4; za različito stanovište videti: Fehér, 1989.

¹⁰ Interesantno je pitanje da li se Kant okreće takoreći protiv sebe sa istorijsko-filozofskim razmatranjima, ne bivajući siguran da istorijski tokovi nude uopšte neki smisao, odnosno predodređenje – cilj za čoveka (Mesterházy, 1995: 583).

No, filozofija istorije je prepuna rusoovski obojenih dijalektičkih šrafova: u istoriji vlada “antagonizam”, iskorak iz prirodnih određenosti omogućava samoreferencijalnost uma te mehanizme podešavanja pomoću civilizacije i kulture, kao i seriju zabrana, listu greha, na kraju i razarajuće ratove. Čovek se u njegovoj osnovnoj konstituciji tretira kao životinja koja menja sebe u procesima kulture i civilizacije.

Upravo ovde se javlja i *dijalektizovani odnos prema ratu*: on se *s jedne strane* predstavlja kao polje kolosalnog užasa (ponekad se povodom toga javlja i pojam varvarstva): Kant ponavlja i jednu staru tvrdnju da rat stvara mnogobrojne “loše” ljude. *S druge strane*, ratovi koji se množe sa širenjem kulture, omogućavaju rasprostiranje ljudi koji tako dospevaju do najvećih mogućih daljina, štaviše, pravo dijalektičko lukavstvo svetluca u tome što će upravo pakao rata iznuditi stvaranje normativnog republikanskog poretka. Doduše, Kant nagoveštava da će u nedostatku republikanskog ustava vladar pokazivati sklonost da iskoristi i “najmanju sitnicu” za započinjanje rata pa i ovde put do republikanizma vodi *preko* rata.

Istorijsko-filozofski sloboda počinje svoju putanju padom čoveka, njeni oblici očitovanja su elementi carstva zla; čovek mora da “iščupa” dobro iz zla da bi istorija pokazala smernost. Kant prikazujući ogromne protivrečnosti u toku istorije prezentuje snažne dvojnosti: kao što i spis o prosvetiteljstvu stavlja to u prednji plan, čovek je istovremeno *i* mašina *i* biće koje stremi ka slobodi – mi smo mašine u pogledu poslušnosti, i to u opetovanom praktikovanju realizacije želja (kao u Felinijevom filmu o Kazanovi, gde se prikazuje nadmetanje seksualnih kapaciteta, odnosno mašinizacija učinaka tela), istovremeno želimo slobodu, jer ono što Kant određuje kao “potrebu za umom” dejstvuje u nama.

Dijalektika koja se ovde pojavljuje: opozicije se transformišu u međusobnom odnošenju, zlo se pretvara u dobro – sledeći ipak ciljni smer. Hana Arendt beleži o filozofu iz Kenigsberga da je uzimao u obzir “melanholiju” onih kontingencija koje nemilosrdno izbijaju na površinu u okvirima istorije; *pretpostavimo, dakle, da u istoriji u kojoj postoje* “klice” nastaju “ponukanosti”, te “antagonističke datosti” koje pokreću istoriju i omogućavaju orijentaciju (Ypi, 2010). Uobličava se određeni smer (uprkos kontingencijama) koji podaruje nadu da istorija ipak nije bez viših određenja te da sadrži mogućnost idealnosti, uprkos kognitivnim i drugim slabostima čoveka.

Drugačije rečeno, ova dijalektička konstrukcija omogućava Kantu da teološki promoviše prisutnost prirode u istoriji, dodeljujući takoreći *subjektivnost* prirodi, pa i određene namere prirode koja je, između ostalog, “veliki

mudrac” koji deli svet u oposebljene države te igra stvarajuću ulogu i u spisu o večnom miru. Funkcionišuća priroda hita da pomogne oronulom čoveku dospevajući u jednu složenu međuigru sa kulturom. Kant i sa profilisanjem svoje političke filozofije zadržava sliku o prirodi kao racionalizatoru (recimo, priroda ne radi ništa uzalud, nema “rasipanja” povodom nje); tako se otvara pitanje odnosa ljudskog agensa opterećenog kontingencijama (“potreba za umom”) i prirode kao “velikog umetnika”.

Istovremeno, upozoreni smo: *ne* može se izjednačiti istorija pojedinca sa istorijom roda, zbog čega se i veruje da u Kantovoj filozofiji obitava figura “istorijskog materijaliste” (Woods, 1998). Ovaj rasep je konstitutivnog karaktera. Kada formiramo sud o događajima istorije, treba prevazići pojedinačne perspektive, u protivnom nećemo sagledati teleološku strukturu istorije. To znači da ni turbulentnost “pojedinačnog moralizma” ni “institucionalni legalizam” neće omogućiti uvid u tokove moralnog boljitka koji upućuju na krajnji cilj – tako bi se mogla dodatno objasniti pomenuta nelagodna činjenica da Kant *istovremeno* sa ushićenjem govori o revoluciji, ali i negira pravo koje utemeljuje pobunu (Ypi, 2014a).

*

Kant, pisac projekta o večnom miru, mnogo puta je napadan. Za neke tumače njegova kosmopolitska liberalna racionalnost je prototip nadmoćnog prosvetiteljstva koji implementira ratove zarad pravila (Hanna, 2020; Черняев, 2024; Zhavoronkov, 2024). Isto tako, Kant je nepokolebljivi mislilac interventnog, liberalnog poretka koji je dao kompas u ruke i američkim neokonzervativcima koji bi da nametnu pravila čitavom svetu, sa neophodnom dozom nasilja (Buchan, 2002). Ali, ova misao je predodređena da promašuje: trebalo bi objasniti zašto Kant izričito zabranjuje intervenciju u unutrašnje stvari onih država koje ne odgovaraju “našim” političkim zamislima? Filozof koji je razmišljao o savezu naroda, o savezu posredstvom mira (ne upućujući na konstrukcije svetske države¹¹), mada ne briše njegovu evrocentričnost, razvija čak i kritičke elemente povodom kolonijalizacije (Flikshuh – Ypi, 2014), koji se iz kasnijih perspektiva mogu uklopiti i u sliku analize o imperijalizmu. Uostalom, za Kanta se prebrzo kaže da je on mislilac svetskog *poretka*

¹¹ Nedovoljno je prostora da bismo se ovde pozabavili raspravom o tome da li je posredi “svetska republika”, ili tek “savez naroda” (Höffe, 2011: 77; Bogdandy, 2003).

– njegovo insistiranje na “pravima ljudi” koja mogu da budu i “bitnija” od “poretka” nas opominje da budemo oprezni sa krajnjom ocenom.¹²

Pritom, smisao projekta večnog mira se pojednostavljeno prikazuje ukoliko se poentira to da Kant naivno nagovara postojeće države da odustanu od rata u okvirima federacije nacija te da prihvate ono što *in principio* svima odgovara, naime mir. On sam nalazi za shodno da nam da do znanja kako su mu jasne teškoće povodom postojanja antagonizama država: naznaka o izuzetno drastičnoj suprotnosti između ljubavi i navedenog antagonizma plauzibilno govori o tome. Ocena Kojina Karatanija (2014: XXI) da ovde nije posredi projekcija mira kao “pukog nedostatka” rata (odnosno da nismo svedoci tek negativnog određenja mira), koliko razmatranje toga šta je uopšte nužno da se pacifikuju antagonistički odnosi između država, što je očigledno skandalizovalo filozofa iz Kenigsberga, konvergira sa našom ocenom. Kant je relevantan u pogledu analize *uslova* za uobličavanje večnog mira: promatranjem tokova poslednje decenije XVIII veka on uviđa nužnost kontinuiteta između unutrašnjih i spoljašnjih aspekata politike.

Kant je morao znati za različite projekte mira u njegovoj epohi (Tuck, 2002: 219). Izvesno je da je, posmatrajući kao mislilac – gledalac ratove između država, morao biti zabrinut za sudbinu republikanski određene revolucije. Karatani ide toliko daleko da tvrdi kako Kant neminovno, čak i nevoljno, dolazi do toga da se i kapital i država moraju prevazići zarad održanja večnog mira. Nametnuti Kantu pojam kapitala na ovaj način je, međutim, rizični poduhvat te nema čvrste osnove u njegovom razmišljanju. Za razliku od Karatanija koji smatra da Kant projektom mira želi da dovrši buržoasku revoluciju, radi se o tome da filozof nastoji da republikanizuje svetsko stanje, da *dovrši* republikanizaciju građanske situacije i francuske revolucije, da dovede revoluciju idealnosti do kraja.

Karatani ima na umu izneti stav Kanta o tome da je oslobođena trgovina zalag nestanka rata. Teza da trgovci ne ratuju, već su skloni mirnoj razmeni, bila je često promovisana u XVIII veku, u okviru rasprava o interesima i strastima (Monteskje itd., Hirschman, 1977). Shodno tome, Karatani sugerše da Kant, uzdajući se u oslobađajuće dejstvo trgovine, zapravo finalizuje buržoasko poimanje sveta. Ali ovde izvedena argumentacija sugerše nužno proširenje *republikanizma* kako bi se očuvali krhki rezultati francuske revolucije.

¹² Hana veruje da je kod Kanta prisutan izvesni provokativni anarhizam u odnosu na poredak koji, barem u anglosaksonskom području, nije dovoljno primećen, jer su njegovi tekstovi previše zahtevni (Hanna, 2017).

Karatani pogađa kada uzima u obzir Kanta koji vidi srozavanje aktera revolucije koji se upliću u ratove: postoji konflikt između revolucije i rata. Ali ovaj tumač prenebrežava u kojoj meri je sam Kant menjao određene akcente povodom slobodne trgovine te da je izvorni stav umnogome promenjen. Filozof iz Kenigsberga je odista dugo pripisivao “konstitutivni” značaj trgovini u pacifikaciji sveta, ali je i u projektu o miru pretvorio (buržoasku) trgovinu u splet tek *iskustvenih* određenosti u svetskom poretku gde se umnožavaju veze, ali bez konstitutivnog značaja trgovine (Ypi, 2014). Kasni Kant vrši u stvari transformaciju značenja ekonomskog liberalizma, on tipično postaje širokogrud u odnosu i na određene mogućnosti protekcionizma. Najzad, ako želimo dodatno da komplikujemo njegovu argumentaciju u odnosu na rat, ali i u odnosu na trgovinu, onda bismo mogli dopisati stav iz *Kritike moći suđenja*, gde se ne usteže da govori o “uzvišenosti rata” i gde se kaže da intenzivirane opasnosti za dati narod izoštravaju spremnost za uzvišenost. Osim toga, Kant ovde govori izrazito negativno o “prostom trgovačkom duhu” koji je plod preterano “dugog mira” stvarajući situaciju u “kojoj mišljenje dotičnog naroda pada nisko” (Kant, 1975: 149). Ovo je veoma daleko od uveravanja da *buržoaski* momenat trgovine donosi izbavljenje.

Prema tome, ulog projekta večnog mira je u tome da se *ono idealno revolucije može spasiti tek proširenjem republikanizma na svet*. Karakteristično je da Kant na jednom mestu projicira čak povratak trijadičnoj strukturi nosećih principa francuske revolucije: sloboda / jednakost / bratstvo (Lehmann, 1955: L BL D 13 I; 139), pa tako dobijamo već treću varijantu njegovih zamisli o revolucionarnoj koncepciji koja se čak i nominalno vezuje za francuski triptihon. Valja primetiti da se ovakav iskaz izgovara u svetlu “unifikacije” svetско-građanskog stanja, odnosno u kontekstu *kosmopolitskog republikanizma*. To jeste smisao projekta večnog mira koji ne prestaje da bude aktuelan – sa svim kritičkim nabojem u odnosu na postojeće stanje sveta.

Literatura

- Arendt, Hannah. *Lectures on Kant's Political Philosophy*, University of Chicago Press, Chicago 1982.
- Beck, Lewis W. Kant and the Right of Revolution, *Journal of the History of Ideas* 32 (3), 1971, 411–422.
- Blumenfeld, Jacob. *The Concept of Property in Kant, Fichte, and Hegel. Freedom, Right, and Recognition*, Routledge 2024.
- Bogdandy, Armin von. Demokratie, Globalisierung, Zukunft des Völkerrechts – eine Bestandsaufnahme, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 4, 2003, 853–877.

- Brandt, Reinhard. *Eigentumstheorien von Grotius bis Kant*, Frommann-Holzboog, Stuttgart 1974.
- Buchan, Bruce. Explaining War and Peace: Kant and liberal IR theory, *Alternatives* 27, 2002, 407–428.
- Черняев, Анатолий. Ауфвидерзейн, Кант, Вестник, 16. 2. 2024. <https://www.vedomosti.ru/opinion/columns/2024/02/16/1020578-ufviderzein-kant>.
- Fehér, Ferenc. Practical Reason in the Revolution: Kant's Dialogue with the French Revolution, *Social Research* 56 (1), Spring 1989, 161–185.
- Flikshuh, Katrin – Ypi, Lea (ur.). *Kant and Colonialism*, Oxford 2014.
- Gorišar, Alen. *Struktura saraja. Azijatski despotizam kao tvorevina mašte na Zapadu u XVIII veku*, Zodijak, Beograd 1988.
- Hallward, Peter. Concentration or representation: The struggle for popular sovereignty, *Cogent Arts & Humanities* 4, 2017: 1390916. <https://doi.org/10.1080/23311983.2017.1390916>.
- Hanna, Robert. Exiting the State and Debunking the State of Nature, *Con-Textos Kantianos, International Journal of Philosophy* 5, Jun 2017, 167–189.
- Hanna, Robert. The Kant Wars and The Three Faces of Kant, *Contemporary Studies in Kantian Philosophy* 5, 2020, 73–94.
- Hirschman, Albert O. *The passions and the interest: political arguments for capitalism before its triumph*, Princeton University Press, Princeton 1977.
- Höffe, Ottfried (ur.). *Immanuel Kant, Zum ewigen Frieden*, Akademie Verlag GmbH, Berlin 2011.
- Kant, Immanuel. *Kritika moći suđenja*, preveo Nikola Popović, BIGZ, Beograd 1975.
- Kant, Immanuel. *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft, Mit einer Einleitung und Anmerkungen*, ur. Bettina Stangneth. Felix Meiner Verlag, Hamburg 2003.
- Kant, Immanuel. *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis, Zum ewigen Frieden, Ein philosophischer Entwurf*, ur. Heiner F. Klemme, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1992.
- Karatani, Kojin. *The Structure of World History, From Modes of Production to Modes of Exchange*, Duke University Press 2014.
- Koselleck, Reinhard. Revolution als Begriff und als Metapher. Zur Semantik eines einst emphatischen Worts, u: *Begriffsgeschichten, Studien zur Semantik, und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Suhrkamp 2006, 240–252.
- Labica, Georges. *Robespierre, Politique de la philosophie*, La fabrique, Paris 2016.
- Lehmann, Gerhard. *Kant's Gesammelte Schriften*, Bd. XXIII, Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Walter de Gruyter et Co, Berlin 1955.
- Losoncz, Alpar. Kell-e Kant a világváltoztatónak?, *Mérce*, 27. 4. 2024. <https://merce.hu/2024/04/27/losoncz-alpar-kell-e-kant-a-vilagvaltoztatonak/>.
- Losurdo, Domenico. *Autocensure et compromis dans la pensée politique de Kant*, Presses Universitaires de Lille 1993.
- Macpherson, Crawford B. *Politička teorija posjedničkog individualizma*, Pitanja, Zagreb 1981.
- Menke, Christoph. Autonomie und Befreiung, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 58 (5), 2010, 675–694.
- Mesterházy, Miklós. *A fordító utószava*, u: *Történefilozófiai írások*, Ictus, Budapest 1995.
- Sicilia, Andrés Sáenz de. Being, becoming, subsumption, The Kantian roots of a Marxist problematic, *Radical Philosophy* 2 (12), Spring 2022, 35–47.

- Tang, Peifeng. *Eigentum und Staat bei Immanuel Kant*, Duncker & Humblot, Berlin 2019.
- Tosel, André. *Kant révolutionnaire (Droit et politique)*, PUF, Paris 1988.
- Tuck, Richard. *The Rights of War and Peace, Political Thought and International Order from Grotius to Kant*, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Vrousalis, Nicholas. *Exploitation as Domination*, Oxford University Press, Oxford 2023.
- Vrousalis, Nicholas. Interdependent Independence: Civil Self-Sufficiency and Productive Community in Kant's Theory of Citizenship, *Kantian Review* 27, 2022, 443–460.
- Williams Holtman, Sarah. Kantian Justice and Poverty Relief, *Kant-Studien* 95, 2004, 86–106.
- Woods, Alan. Kant's Historical Materialism, u: *Autonomy and Community: Readings in Contemporary Kantian Social Philosophy*, ur. J. Kneller, S. Axinn, SUNY Press, Albany 1998.
- Ypi, Lea. Commerce and colonialism in Kant's philosophy of history, u: *Kant and Colonialism: Historical and Critical Perspectives*, ur. Katrin Flikschuh, Lea Ypi, Oxford University Press, Oxford 2014, 99–126.
- Ypi, Lea. Natura Daedala Rerum. On the Justification of Historical, Progress in Kant's Guarantee of Perpetual Peace, *Kantian Review* 14 (2), 2010, 118–148.
- Ypi, Lea. On revolution in Kant and Marx, *Political Theory* 42 (3), 2014a, 262–287.
- Zhavoronkov, Alexey. Kant and Russia's War in Ukraine: Another Campaign Against 'Cosmopolitanism'?, *Reservatio mentalis*, 21. 2. 2024. <https://www.reservatiomentalis.com/p/kant-and-russias-war-in-ukraine-another>.

KANT BETWEEN WAR AND PEACE, OR REVOLUTION AND PACIFICATION AS CONDITIONS OF CITIZENSHIP

Summary: Dealing with war and peace is important momentum in Kant's work. In fact, the essential features of his philosophy are revealed here. The efforts regarding the shaping of political philosophy, but also the philosophy of history, are characteristically intertwined here: they build on the conceptualization of a pacified international order in the sign of expanded republicanism. We will especially emphasize the relevance of the revolution in Kant's philosophy, the significance of the transformation of the principles of the French Revolution in order to republicanize the civic community, and after that we will talk about the project of eternal peace within the framework of historical-philosophical considerations. To that extent, our intention is to indirectly follow the appropriate motives and thus highlight those aspects of the mentioned philosophical orientations without which Kant's projection of eternal peace, as well as cosmopolitanism, cannot be understood.

Keywords: war, peace, French Revolution, history, republicanism, citizenship, community

